

KERTÉSZ ISTVÁN

IMPERIALISTA STRATÉGIA RÓMA KELETI POLITIKÁJÁBAN AZ I.E. II. SZ. FOLYAMÁN

Athén nem lett volna nagyhatalom a démos győzelme nélkül, ugyanígy a római társadalom azon belső dinamizmusa, amely egy folyamatos hódító külpolitikában nyilvánult meg, a plebejusok polgárjogi harcának sikerén alapult. Ahogy a plebsnek a hagyományok szerint i.e. 494-ben megindult küzdelme a római nemzeti társadalom kereteinek szétfeszítéséért és a *populus Romanus*ba való integrálódásért előrehaladt, úgy növekedett evvel párhuzamosan Róma hatalma, mígnem a polgárjogi harcot lezáró *lex Hortensia* életbelépésével nagyjából egy időben befejeződött a Pó völgye és Dél-Itália kivételével a félsziget római uralom alá szervezése. Alföldy Géza helytállóan állapította meg Itália Róma által történt meghódításával kapcsolatban: „Die Ursachen dieser Eroberungskriege lagen nicht etwa in einem irrationalen Drang der Römer nach Expansion, sondern in der Notwendigkeit, die inneren Probleme der römischen Gesellschaft durch Ausdehnung des Herrschaftsgebietes zu lösen.”¹

Ez a megállapítás érvényes az i.e. III. sz. elején meginduló és a Földközi-tenger feletti uralom megszervezéséhez vezető hódító háborúk hátterére is. Egy olyan ókori társadalom, amelyben nincsenek korlátlanul kizsákmányolható nem rabszolga tömegek, arra törekszik, hogy rabszolgákra, mint korlátlanul kizsákmányolható munkaerőre tegyen szert.² Csak e törekvés beteljesülése révén válhat az adott társadalom klasszikus rabszolgatartó társadalommá, vagyis teremtheti meg a maga számára az ókor társadalmi-gazdasági viszonyai között a lehetséges legmagasabb szint elérésének feltételeit. Amikor tehát a római társadalom belső dinamizmusáról beszélünk, akkor az önmaga kiszolgáltatottságát megszüntető plebejusság sikeres küzdelme és az ennek nyomán létrejött társadalmi egyetértés által felgyülemlett helyzeti energiára gondolunk, amely a továbbiakban a római állam külpolitikai tevékenysége révén válik mozgási energiává.³

Így azután egészen természetes, hogy a patricius-plebejus küzdelem korát a nagy hódítások korszaka követi Róma történelmében. A hódításokban a köznép

¹ G. ALFÖLDY: Römische Sozialgeschichte. Wiesbaden 1984³, 32.

² És rabszolgákon kívül természetesen földre, nyersanyagra, piacra. Ez utóbbiak megszerzésére az ókori keleti típusú állam is törekszik, csak hogy nem a társadalmi haladást beteljesítő politikai mozgalmak eredményeképp. A rabszolgák iránti igény kielégítésének formáiról ld. többek között: H. VOLKMAN: Massenversklavungen der Einwohner eroberter Städte in der hellenisch-römischen Welt. Mainz 1961 és MARÓTI EGON: Kalózkodás a római polgárháborúk korában. Budapest 1972.

³ Vö.: KERTÉSZ ISTVÁN: A hódító Róma. Budapest 1983.

gazdasági érdekeit is érvényesítő patricius-plebejus nobilitas külpolitikai törekvései valósultak meg⁴, s e törekvésekre a polgári történészek is általában az *imperializmus* kifejezést alkalmazzák. A római imperializmus vizsgálatát az i.e. 280-as évekkel kezdetjük, amikor Róma első olyan háborúja robbant ki, amely már semmi képpen sem a saját, vagy valamely szövetséges biztonságaért, hanem szemmel láthatóan a régi szerződésekkel Rómára kényszerített kereskedelmi elzárkózás felszámolásáért (ld. a Tarentummal kötött szerződést⁵, amely megtiltotta római hajóknak a Tarentumi-öbölbe való behajózást), Itália stratégiaiailag fontos déli partvidékének megszerzéséért folyt.⁶

Úgy tűnik, hogy a tarentumi háborúhoz vezető lépés megtételében, vagyis a Thurioi-nak adott fegyveres segítség elhatározásában fontos szerepet játszott a törvényhozói jogkörrel csak nemrég felruházott *comitia tributa*. Erre utal az id. Plinius egy értesülése arról, hogy a segítségnyújtásról törvényt előterjesztő néptribunusnak Thurioi polgárai szobrot állítottak Rómában (H. N. XXXIV xv, 32.). Hasonlóképp a *comitia tributa* szavazta meg az I. pun háború kirobbanásához vezető szerződéskötést a mamertinusokkal. Legalábbis a Polybios által említett *polloi* (I 11, 2) T. Frank⁷ és F. W. Walbank⁸ szerint a népgyűlésre vonatkozik.

Az viszont már vitakérdés, hogy a *comitia tributa* a senatus akarata ellenére, avagy ösztönzésére hozta meg határozatát. Walbank a népet zsákmánnyal kecsegtető *stratégosok*ban a *consulokat* látja, míg Paton és mások a *stratégói* kifejezést katonai parancsnokoknak fordítják. Ha Polybiosnál e helyütt (I 11,3) a *stratégói* *consulokat* jelent, úgy az inkább megfelel a római gyakorlatnak, hiszen a szerződéskötés elsősorban a senatus dolga volt, és itt nyilván csak a senatus döntésének megerősítéséről lehetett szó. Heuss⁹ a campaniai-oscus eredetű senatori nemzetségek, mint például a *gens Atilia* befolyásának érvényesülését látja a mamertinusok javára történő agitációban. Igazát támaszthatja alá az a körülmény, hogy az I. pun háborúban igen nagy számmal vettek részt dél-itáliai származású *consulok*, például az Otaciliusok nemzetségéből 263 és 261 folyamán, vagy a Heuss által említett nemzetségből M. és C. Atilius Regulus. Ez a nézet tehát támogatja Walbank álláspontját, hiszen nem tulajdonít a segítségnyújtás elhatározásában a népnek önálló és a senatus óhajával ellentétes akaratot. W. Schur viszont úgy véli, hogy „... es war vielmehr der neue römische Kaufherrenstand, der in der Volksversammlung gegen den ausgesprochenen Willen des Senats den Kriegsentschluß durchsetzte.”¹⁰

⁴ Ld. M. GELZER: Die Nobilität der römischen Republik. Leipzig-Berlin 1912.; F. MÜNZER: Römische Adelsparteien und Adelsfamilien. Stuttgart 1920.; W. SCHUR: Scipio Africanus und die Begründung der römischen Weltherrschaft. Leipzig 1927.; H. H. SCULLARD: Roman Politics 220-150 B. C. Oxford 1973².

⁵ H. H. SCHMITT: Die Staatsverträge des Altertums III. München 1969, 60-61.

⁶ T. FRANK: Roman Imperialism. New York 1929, 59 skk.

⁷ T. FRANK: Rome and Carthage: The First Punic War. in: CAH VII. 665 skk.

⁸ F. W. WALBANK: A Historical Commentary on Polybios I. Oxford 1957, 61. Vö.: A. M. ECKSTEIN: Polybios on the Role of the Senate in the Crisis of 264 B. C. Greek-Roman-and Byzantine-Studies 21 (1980) 175 sk.

⁹ A. HEUSS: Der erste punische Krieg und das Problem des römischen Imperialismus. Berlin 1970, 33.

¹⁰ W. SCHUR i. m. 16.

Ebben a vitában, úgy gondoljuk, igen nehéz lenne valamilyen megnyugtató végleges álláspontot kialakítani. Elegendő számunkra annak megállapítása, hogy nem sokkal a *lex Hortensia* életbelépése után Róma két igen fontos háborújának ki-robbanásában szerepe volt a *comitia tributa*nak, s ez azt jelenti, hogy nemcsak a már Appius Claudius Ceacus¹¹ által fémjelzett új törekvésű római nobilitas, hanem a plebsnek a nobilitason kívül eső széles tömegei is növekvő szerepet kaptak a kül-politikai program meghatározásában. És ha a „römischer Kaufherrenstand” esetleg nem is vállalt döntő részt az I. pun háborút előidéző, a mamertinusoknak nyújtott segítségadásban, világos, hogy azt támogatta, mint ahogy az is világos, hogy érdekei kifejeződtek abban a diplomáciai offenzívában, amely az i.e. IV. sz. végétől kezdve Kelet felé irányult. Carcopino hívja fel a figyelmet arra, hogy Róma egy egész sor diplomáciai lépéssel igyekezett elszigeteltségét a Kelet felé feloldani: 306-ban kereskedelmi szerződés Rhodosszal, 273-ban barátsági szerződés Egyiptommal, 266-ban szövetség Apollóniával, 250 vagy 239-ben szövetséggkötési kísérlet Akarnaniával, 237-ben az érintkezés felvétele II. Seleukossal, végül fegyvertársi kapcsolat I. Attalos Pergamonjával.¹²

A diplomáciai lépéseket idővel a fegyveres hódítás követte. E cikk keretein belül mi csak e hódítás stratégiai jellemzőivel foglalkozunk. (A társadalmi háttérhez csak annyit, hogy az előzőekben erről írtakat érvényesnek gondoljuk Róma keleti hódításaira nézve is.) A keleti irányú római terjeszkedés stratégiai jellegzetességeinek áttekintése közben véleményünket a polgári történettudomány négy reprezentatív alkotásával ütköztetjük. E munkák a következők: E. Badian: *Roman Imperialism in the Late Republic*, Ithaca-New York 1968¹³; R. Werner: *Das Problem des Imperialismus und die römische Ostpolitik im zweiten Jahrhundert v. Chr.*, ANRW I. 501 skk.; H. E. Stier: *Roms Aufstieg zur Weltmacht und die griechische Welt*, Köln 1957. és végül A. N. Sherwin-White: *Roman Foreign Policy in the East 168 B. C. to A. D. 1.*, London 1984¹⁴.

E. Badian szerint a senatus Kelet-politikáját (ő mindig a senatus politikájáról ír, tagadva a szélesebb társadalmi háttér szerepét a külpolitika tekintetében) az annexió lépések elkerülésének vágya jellemezte. Ezt ő a nagyobb területi terjeszkedés által megkövetelt alkotmányos változtatásoktól való konzervatív irtózással, a ki-emelkedő sikert elérő hadvezérekkel szembeni oligarchikus féltékenységgel, a provinciális kormányzók korrupszája iránti rosszallással és a görög közvélemény iránti respektussal magyarázta, és abból az ősi római szokásból vezette le, amely a *cliens-patronus* rendszer lényege volt. Ez elmélet szerint tehát a római „védőhajlam” és a gyengébbek iránti „felelősségérzet” fejeződött ki abban, hogy Keleten a római imperializmus a lehetőség szerint igyekezett megőrizni burkolt, *hegemóniális* jellegét.¹⁵

¹¹ Róla ld. E. FERENCZY: *From the Patrician State to the Patricio-Plebeian State*. Budapest 1976. 120 skk.

¹² J. CARCOPINO: *Points de vue sur l'impérialisme romain*. Paris 1934, 11, 69 skk.

¹³ Ld. I. KERTÉSZ: *Das spätrepublikanische Rom*. KLIO 56 (1974) 543 sk.

¹⁴ Ld. I. KERTÉSZ: *Zur römischen Außenpolitik*. KLIO 68 (1986) 582 sk.

¹⁵ Ld. E. BADIAN: i.m. 16 skk.

Badian okfejtésének van egy értéke, jelesül: felismeri, hogy a hegemonia az imperialista politika egyfajta kifejezési formája. R. Werner viszont úgy véli, hogy a hatalom gyakorlása idegen államok felett az indirekt uralom formájában, az nem imperializmus, hanem hegemonizmus.¹⁶ Amit tehát Carcopino nyílt római imperializmusnak nevez (szerinte a római imperializmus Scipio Africanus Maiortól indult ki, és 35 év múlva a pydnai csatában érte el kiteljesedését)¹⁷, azt Badian hegemoniális imperializmusnak, Werner pedig hegemoniának fogja föl. Werner felfogásában a hegemonia a maga indirekt megvalósulása miatt különbözik az imperializmustól. Mi azonban Badian-hoz hasonlóan úgy gondoljuk, hogy a politika lényege a fontos, az, hogy milyen célokat tűz maga elé; hogy azután ezeket a célokat milyen eszközökkel éri el, az taktikai és stratégiai kérdés.

Nézzük meg mármost azokat a motívumokat, melyeket Badian a római hegemoniális imperializmus mögött keres! Úgy tűnik, a következő Cicero-idézet a sok hasonló tartalmú közül alkalmas lehet Badian nézetének igazolására: „*Verum tamen quam diu imperium populi Romani beneficiis tenebatur non iniuriis, bella aut pro sociis aut de imperio gerebantur, exitus erant bellorum aut mites aut necessarii, regum, populorum, nationum portus erat et refugium senatus, nostri autem magistratus imperatoresque ex hac una re maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios aequitate et fide defendissent; itaque illud patrociniū orbis terrae verius quam imperium poterat nominari.*” (De officiis II 8, 26-27.)

R. Schottlaender¹⁸ a *patrociniū* kifejezést elemezve helyesen állapítja meg, hogy azt az atyai gondviselést jelenti, amelyet a római közéletben a *patronus* gyakorol *cliens*-ével szemben. De vajon igaz-e, amit Cicero állít? Jellemző volt-e Rómára a patronusi magatartás? Úgy gondoljuk, veszélyes dolog hitelt adni Cicerónak, akiről köztudott, hogy a jogosságra felépített örökérvényű római uralmi igény első nagy hatású propagátora, s akiről Werner¹⁹ is helytállóan írta, hogy az augustusi korszak imperialista ideológiájának úttörője volt.

Badian, úgy látszik, hitelt ad Cicerónak, amikor i.e. II. századi római keleti politikában a *cliens-patronus* viszony által meghatározott hegemoniális imperializmus érvényesülését látja. De úgy tűnik, hogy Werner és Stier sem tudja kivonni magát a Cicero által festett kép hatása alól Róma keleti politikája megítélésekor. Werner²⁰ szerint a hellénséggel szembeni római politika 200 és 146 között több fázisú volt. Kezdetben az erősnek a gyengével szemben érzett etikai védőkötelezettsége dominált, amely oly mélyen gyökeredzett a rómaiak gondolatvilágában. Ez Rómát a helénének függetlenségének és szabadságának megvédésére buzdította, minek következtében egy alig tudatosult hegemonia valósult meg a görög anyaország felett a 196-191-es években. A hegemonia azután a római öntudat növekedésével egyre nyomasztóbbá vált, mígnem 168/167-re elérte csúcspontját, majd röviddel ezután nyílt imperializmusba ment át. A korlátlan imperializmus 148/146-ban nyilvánult meg. Werner tehát tovább megy Badiannél annyiban, hogy felismeri a római keleti

¹⁶ R. WERNER: i.m. 504.

¹⁷ J. CARCOPINO: i.m. 11.

¹⁸ R. SCHOTTLAENDER: Roemisches Gesellschaftsdenken. Weimar 1969, 98.

¹⁹ R. WERNER: i.m. 529.

²⁰ Uo. 561 sk.

politika változását a II. sz. közepe táján. E változás okaként azonban a római öntudat növekedését jelöli meg.

Ugyancsak fejlődésében vizsgálja Róma keleti politikáját Stier²¹. Ő megállapítja, hogy ebben három fő szakasz különböztethető meg. Az első az idealizmus szakasza volt, amelyben Róma hellénbarátsága és a görög kultúra klasszikus eredményei iránti csodálata következtében a görögök hűséges szövetségese volt. Ám 192-től, elsősorban az aitolok könnyelműsége miatt, Róma bizalmatlanná vált, és végül a harmadik szakaszban rá kellett jönnie arra, hogy milyen nagy a különbség a régi kor görögjei és a saját korának *Graeculusai* között. A kényszerű felismerést a hellének kegyetlen, de jogos megbüntetése követte. Így vált, amint azt már Stier szerint helyesen Mommsen is megállapította, Róma akarata ellenére Hellas urává. Stier tehát a római stratégia fő jellegzetességét a hellénbarátságban, majd a hellénség hibájából történő kiábrándulásban látja.

Badian, Werner és Stier egyaránt Róma idealizált jóindulatából indultak ki. Ez az elfogultság szerencsésen hiányzik A. N. Sherwin-White könyvéből. Ő a római kelet-politika elemzése kapcsán foglalkozik a gazdasági érdekek, a legiók számából adódó reális lehetőségek és a társadalmi erőviszonyok hatásával a külpolitikai lépések kialakításában, s ezeket a konkrét tényezőket tekinti a római imperialista stratégia fő meghatározóinak – és ebben igaza is van, noha Róma imperializmusának gazdasági-társadalmi motivációit ő sem fejt ki eléggé markánsan. E tanulmány témáját tekintve Sherwin-White művének legfőbb hiányai közé az tartozik, hogy a keleti terjeszkedés stratégiájának folyamatos és az egyes elemek egymásra épülésén alapuló voltát nem ismeri fel. Ezért helytelenül értékeli a 188-as apameiai béke stratégiai jelentőségét – nem látva, hogy annak feladata Róma „balkáni békéjének” kelet felől történő biztosítása –, majd azt a tényt, hogy a Balkán után Róma Kis-Ázsiát is bekebelezi, úgy értékeli, hogy az „one of the more surprising turns in Roman history”²².

Az előzőekben említett művekkel szemben mi a következőkben látjuk Róma keleti politikájának imperialista stratégiáját. A II. makedón háború után Róma fő célja az volt, hogy tudatosan meggyengített politikai szektorokra ossza a Balkánt. Érdekes, hogy bár egy másik művében Badian is leírja: Róma azt akarta, hogy Makedónia és Aitólia, Spárta és Achaia kölcsönösen ellensúlyozzák egymást²³, mégsem jut el az általunk levont konzekvenciáig. Miután ezt a balkáni elrendezést III. Antiochos támadása és az aitolok magatartása veszélybe sodorta, Róma Aitóliát megbüntette, Kisázsiaiban pedig (az apameiai béke révén) Pergamon és Rhodos – tehát a Seleukida birodalommal szemben saját szövetségesei – túlsúlyát alakította ki, hogy ezáltal biztosítsa kelet felől a Balkán „nyugalmát”. A Balkánon ugyan kénytelen volt az achájakat megjutalmazni hűségükért, de minden eszközzel arra törekedett, hogy ennek ellenére a balkáni erőegyensúly ne boruljon fel, s így konzerválódjék az a helyzet, amelyben Róma haderejének igénybevétele nélkül is eléri céljait. Ezt a 188-ig tartó szakaszt tekintjük mi a római kelet-politika első fázisának. 188

²¹ H. E. STIER: i.m. 191 sk.

²² A. N. SHERWIN-WHITE: i.m. 80.

²³ E. BADIAN: Rome and Antiochus the Great: A Study in Cold War. in: Studies in Greek and Roman History. Oxford 1968, 122 skk.

után tendenciáját tekintve az első fázis eredményeinek túlhaladása figyelhető meg. Róma egyre aktívabb beavatkozása a balkáni ügyekbe, és közönye kisázsiai szövetségesei problémái iránt²⁴ jellemzi ezt a második szakaszt, amely 172-ig tart. A III. makedón háború eseményeinek hatására Róma keleti politikája harmadik szakaszában a második szakasz tendenciáit valósítja meg. Felkészült a Balkán feletti közvetlen hatalomátvitelre, amely 146-ban meg is történik, a Közel-Keleten pedig egykor túlsúlyba juttatott szövetségesei meggyengítése révén – e politika áldozata Pergamon is²⁵ – erőegyensúlyt valósít meg, ami természetesen az itteni későbbi közvetlen hatalomátvitelt készíti elő.

A „keleti stratégia” fő jellemvonása tehát az, hogy a következő lépcsőfokon keresztül jut el Róma a hatalom átvételéig: szövetségesek megerősítése – szövetségesek meggyengítése révén erőegyensúly kialakítása – hatalomátvitel. E stratégia értelmében teljesen logikus az, amit Sherwin-White oly meglepőnek gondol, vagyis Kisázsia megszállása 133 után. Patronusi védőhajlam, a gyengék iránti erkölcsi felelősségérzet, idealizált hellénbarátság – ezek a tényezők sohasem játszottak szerepet Róma józanul megfontolt és szervesen egymásra épülő hódító stratégiájában, ebben az összefüggésben való felmerülésük pedig sokkal inkább jellemzi kitalálók idealista történeteszemléletét, semmint Róma külpolitikáját.

ISTVÁN KERTÉSZ

IMPERIALISTISCHE STRATEGIE IN DER RÖMISCHEN OSTPOLITIK DES 2. JH. V. U. Z.

In seiner Abhandlung sucht der Verf. einige strategische Leitmotiv der römischen Ostpolitik zusammenzufassen. Er meint, daß Rom nach dem zweiten Makedonischen Krieg ein Kräftegleichgewicht im Balkanraum geschaffen hat. Denn es schwächte seine bezwungenen Gegner nicht übermäßig und verhinderte gleichzeitig eine zu große Stärkung seiner Verbündeten. So war dort, wo die Aitolier mit Makedonen bzw. die Achaier mit Sparta einander das Gleichgewicht hielten, die Existenz politisch gleichermaßen schwacher Mächte charakteristisch. Daher konnte Rom seine Heere aus dem Balkan herausziehen und dort seine politische Ansprüche ohne Militärkraft verwirklichen. Aber Antiochos der Große bedrohte diese balkanische Ordnung von Osten her. Rom stärkte folgerichtig mit dem Frieden von Apameia 188 v. u. Z. seine kleinasiatischen Verbündeten Pergamon und Rhodos, so daß diese von Osten „den römischen Frieden“ der Balkanhalbinsel fest verteidigen konnten. Nach Meinung des Verf. kann man die römischen Eroberungen der Balkanhalbinsel nicht von den politischen Interessen Roms im Nahen Osten abtrennen. Vielmehr hat wohl Rom die Gebiete, die im Balkan erst später völlig unter seine Herrschaft fielen, schon vordem in Sektoren gleichermaßen schwacher Mächte aufgeteilt und diese Ordnung teilweise durch Stärkung seiner entfernteren östlichen Verbündeten verteidigt. Als es aber nach dem dritten Makedonischen Krieg zur Vorbereitung der direkten Machtübernahme über die Balkanhalbinsel kam, war eine Unterstützung der Balkanhalbinsel aus dem Osten nicht mehr nötig. Deswegen provozierte Rom schließlich Diskriminierungen Pergamons und Rhodos', und so wurde auch Kleinasien, wie das vorher bezeichnete Eroberungsgebiet, zu einem Sammelplatz gleichermaßen schwacher Staaten. Im Zeichen dieser Auffassung kritisiert der Verf. die Gesinnungen von E. Badian, R. Werner, H. E. Stier und A. N. Sherwin-White.

²⁴ Ld. KERTÉSZ ISTVÁN: Apameiától Brundisiumig (Fejezetek Róma és Pergamon kapcsolatainak történetéből.) In: Az antik társadalomtörténet problémái. Debrecen 1982, 104-134.

²⁵ Vö.: KERTÉSZ ISTVÁN: Pergamon politikai szerepe Róma és a hellénisztikus világ kapcsolatrendszerében. Kandidátusi értekezés. Budapest 1982. – kéziratban.